

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Комплексні дослідження правового статусу релігійних організацій у цивільних правовідносинах в Україні практично відсутні. Значна кількість досліджень стосується розроблення інституту юридичної особи (С. М. Братусь, І. П. Грешников, О. С. Іоффе, О. О. Красавчиков тощо). У цивілістичній літературі лише останнім часом ця проблематика віднайшла відображення в роботах Ю. В. Кривенко, І. М. Кучеренко, О. В. Шевченко, Р. Б. Шишки і т. ін. Але безумовним залишається той факт, що багато питань, пов'язаних з правовим режимом майна релігійних організацій, і досі залишається невизначеним. Таким чином, метою даної статті є встановлення особливостей правового режиму майна релігійних організацій.

Правове становище юридичної особи проявляється, насамперед, у майновій сфері: стосовно прав на майно та специфіки майнової відповідальності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 81 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна, а відповідно до ч. 2 ст. 96 ЦК України юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним їй майном [1]. Щодо майна релігійних організацій, то слід мати на увазі декілька її специфічних рис. Перш за все слід відзначити, що відповідно до ст. 8 Брюссельської декларації про закони і звичаї війни 1874 р. [2, с. 128] власність громад, а також релігійних установ та благодійних навчальних, художніх і наукових закладів, навіть таких, що належать державі, має поважатися нарівні з приватною власністю. Всіляке загарбання, а також навмисне руйнування чи пошкодження подібних установ, пам'яток, художніх і наукових творів переслідуються відповідною владою. Отже, на міжнародному рівні для майна релігійних організацій встановлено принцип поваги приватної власності. Проте постає питання про забезпечення цього принципу відповідною владою (ідеться про учасників війни – сторона, що обороняється, і сторона, що нападає). Але як бути, коли церква надає притулок членам однієї з ворогуючих сторін чи громадянського опору і стає, по суті, активним учасником цих дій? Вважаємо, що гуманітарна спрямованість її діяльності не повинна слугувати приводом для майнових санкцій та грабування майна церкви. Інша справа, коли служителі церкви порушують закони воєнного часу.

Друга обставина, що впливає на правовий режим майна релігійних організацій, полягає в усталеності її нормами канонічного права. У канонах церкви немає прямої відповіді, кому в церкві належить право власності на майно, що використовується з релігійною метою. Протоієрей Владислав Ципін указує, що римське право виходило з того, що церковне майно належить виключно Богу, але оскільки відносно такого суб'єкта не можуть бути застосовані передбачені цивільним правом інститути (стягнення за зобов'язаннями), то такий підхід отримав назву «наївного богохульства». У доктрині світського та церковного права щодо майна були висунуті теорії: 1) церковного надбання як власності бідних, призначеної для тих, хто не здатен жити на свої кошти; 2) загально-церковної власності, що зводилась до того, що суб'єктом права власності на церковне майно визнавався папа [3, с. 589]; 3) цільового майна, згідно з якою немає потреби відшукувати суб'єкта права церковної власності, оскільки це майно належить не фізичним та юридичним особам, а певній меті та призначенню; 4) публіцистичного майна, відповідно до якої власність переносилась на державу; 5) церковно-общинної власності, згідно з якою власником майна є церковна громада; 6) інститутна, за якої суб'єктом церковної власності є і громади-корпорації, і інститути, що засновані не на корпоративній чи колегіальній основі, а підпорядковані волі їх засновника [5, с. 590–591].

Не вдаючись в історичний екскурс, зазначимо, що наразі в РПЦ у п. 15 Статуту Російської православної церкви 2000 р. вказано, що кошти РПЦ становлять пожертви при учиненні богослужінь, таїнств, треб та обрядів; інших добровільних пожертв фізичних та юридичних осіб, державних, громадських підприємств, закладів, організацій та фондів; пожертв при поширенні предметів православного релігійного призначення і православної літератури, а також від їх реалізації; доходів від діяльності закладів і підприємств РПЦ, що направляються на статутні цілі; відрахувань синоїдальних закладів, єпархій, єпархіальних закладів, місій, господарств, представництв, а також приходів, монастирів, братств, сестринств, їх закладів, організацій, відрахувань від прибутків підприємств, заснованих канонічними підрозділами РЦ самостійно чи спільно з іншими юридичними та фізичними особами; а також доходів від цінних паперів та вкладів, що розміщені на депозитних рахунках. Тож, власником вказується РЦ і її канонічні підрозділи, а право розпорядження майном належить Синоду.

У католицькій церкві суб'єктами церковної власності визнаються: 1) *mensa episcopalis* – єпископські будинки; 2) кафедральні і колегіальні капітули, тобто духовні корпорації при церквах; 3) парафіяльна посада і майно, що служить для її забезпечення;

4) церковна фабрика – фіктивний суб'єкт, матеріальним субстратом якого служить майно, призначене для побудови, облаштування і підтримання храму і богослужінь; 5) чернечі ордени і конгрегації; 6) навчальні і благочинні церковні заклади [3, с. 603].

Проте ми ведемо пошук у рамках цивільного законодавства і повинні зважати на його норми. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту [4]. Отже, вона наділена правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту. Для виконання своїх статутних завдань за ст. 17 цього Закону релігійні організації мають право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами. Законодавець виходить із того, що майнова основа діяльності релігійних організацій має похідний характер і, відповідно, право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами. Зміст цієї статті в подальшому лише переконує нас у такому висновку. Так, відповідно до ч. 2 вказаної статті, культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони перебувають, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Автономній Республіці Крим – уряду Автономної Республіки Крим. Далі ця стаття лише підкреслює похідний характер прав на майно релігійних організацій. Що стосується культових будівель та іншого майна, яке становить історичну, художню або іншу культурну цінність, то вони передаються релігійним організаціям і використовуються ними з додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури. Клопотання про передачу релігійним організаціям культових будівель і майна у власність чи безоплатне користування розглядається в місячний строк із письмовим повідомленням про це заявників.

Користування землею релігійні організації здійснюють у порядку, установленому Земельним кодексом (далі – ЗК) України та іншими законодавчими актами України. Договори про надання в користування релігійним організаціям культових та інших будівель і майна можуть бути розірвані або припинені в порядку і на підставах, передбачених цивільним законодавством України. Відповідно до ч. 5 ст. 12 Закону України «Про плату за землю» [5] релігійні організації звільнені від плати за землю. Однак цією пільгою на практиці майже неможливо скористатися, оскільки релі-

гійні організації законодавчо не мають права на постійне користування землею. Таке право за ними було закріплено у ст. 7 ЗК України № 2768-III від 25.10.2001 р. (у новій редакції) [6]. Слід зазначити, що поряд із проблемою постійного землекористування для релігійних організацій залишається проблема законодавчої невизначеності їх як суб'єктів, які можуть набувати право власності на земельні ділянки. Не викликає сумніву той факт, що ця стаття фактично констатувала історичний факт колишньої націоналізації майна релігійних організацій і на певному історичному етапі відновила історичну справедливість. Проте нині вже інші реалії, відповідно до яких за загальним правилом ст. 96 ЦК України юридична особа повинна відповідати за своїми зобов'язаннями. Ідеться про майнову відповідальність. Навіть тому, що в новому ЦК України майнова ознака юридичної особи та підприємницького товариства (ч. 2 ст. 83 ЦК України) не виділена, очевидно, що задля забезпечення участі юридичної особи у цивільних відносинах вона повинна мати майно, перш за все, на праві власності. Це й слід було чітко провести як на рівні самого ЦК України, так і на рівні спеціальних законів, у тому числі й Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Таким чином, беручи до уваги усі вищезазначені аспекти, ми можемо зробити висновок, що важливою рисою правового режиму майна релігійних організацій є те, що він має міжгалузевий характер і до того ж встановлений нормами як світського, так і канонічного характеру. Регулювання відносин стосовно них не замикається в рамках певної галузі права і встановлено не для потреб лише окремої галузі законодавства.

Правовий режим майна релігійних організацій відрізняється від правового режиму майна інших юридичних осіб цільовою спрямованістю; правовим регулюванням нормами світського та канонічного права; специфікою набуття права власності на майно або права власності за договором; особливим порядком набуття права власності на кошти – внески та пожертви засновників, членів релігійних громад та інших осіб; спеціальними правилами укладення правочинів; особливою процедурою втрати прав на майно.

Список літератури: 1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (із змінами і доповненнями) // Офіційний вісник України. 2003. №11. Ст. 461. 2. Брюссельська декларація про закони і звичаї війни 1874 р. // Сб. нормативних актів по міжнародному праву. М.: ЛЕГИС. 2002. 3. Протоиерей Владислав Ципин Курс церковного права: Учеб. посіб. 2002. 4. Про свободу совісті та релігійні організації. Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII (із змінами і доповненнями) // ВВР України. 1991. № 25. Ст. 283. 5. Про плату за землю. Закон України від 03.07.1992 р. № 2535- XII (із змінами і доповненнями) // ВВР України. 1992. № 38. Ст. 560. 6. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III (із змінами і доповненнями) // ВВР України. 2002. № 3-4. Ст.27.

Надійшла до редакції 23.11.07